

СТРУКТУРНІ ТИПИ ВІДАД'ЕКТИВНИХ КАУЗАТИВІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

І.В.Ступак

(кандидат філологічних наук, доцент, докторант, Донецький національний університет)

В статтє рассматриваются структурные типы немецких отадъективных каузативных глаголов, определяются и анализируются способы их образования, а также продуктивность последних.

This paper presents the structural types of de-adjectival causative verbs and their productivity. The author analyses causative verbs-patterns and estimates their productivity.

Мета нашого дослідження – описати каузативні дієслова (КД) на позначення зміни суб'єктом стану об'єкта ситуації, зокрема структурні типи тих КД, які утворені від ад'єктивів, тобто деад'єктивні каузативні дієслова (АКД): *falsch* 'підроблений' – *fälschen* ≈ *etw. falsch machen* 'робити фальшивим (документ тощо), підроблювати'.

Як було встановлено В.П.Недялковим, Г.Г.Сильницьким, котрі зробили основний внесок у розробку теорії каузативу (1) і в дослідження аналітичного каузативу в німецькій мові (2), морфологічного каузативу в англійській мові (3), КД виявляють різні типи причинно-наслідкових відношень. На основі морфологічних засобів вияву значення каузації виділяють морфологічний засіб вираження каузації, який включає: а) творення КД за допомогою спеціальних дериваційних афіксів (до мов з морфологічним каузативом відносять тюркську, іранську, фінно-угорську, китайську, японську та інші мови світу (4; 5)); б) суплетивний засіб – за допомогою протиставлення різнокореневих лексем: *töten* 'убити' – *sterben* 'помирати' (1, 22); в) словотвірний засіб, пор. *sitzen* 'сидіти', *setzen* – 'саджати' (1, 22).

Саме словотвірний спосіб творення АКД розглядається у цій статті. Відомо, що в німецькій мові відсутні спеціальні каузативні афікси, але формування каузативного значення відбувається за участю різних дериваційних формантів. Так, АКД можуть бути утворені за допомогою префіксів: *feucht* 'вологий' – *anfeuchten* ≈ *feucht machen* 'робити вологим, змочувати'; суфіксів: *human* 'гуманний' – *humanisieren* ≈ *menschwürdig gestalten* 'робити гідним людини, гуманним'; сполучення префіксів та суфіксів: *klein* 'дрібний' – *zerkleinern* ≈ *in kleine Stücke zerteilen* 'розділяти на дрібні частини, подрібнювати'; безафіксним способом: *blau* 'синій колір' – *bläuen* ≈ *blau färben* 'фарбувати в синій колір, підсинювати'.

У працях, присвячених відприкметниковим дієсловам, розглянуто їх формальну організацію (6), особливості словотвірної та лексичної семантики (7; 8; 9). Система творення АКД не була предметом спеціального аналізу, ця проблема розглядалася як фрагмент опису інших словотвірних одиниць, зокрема похідних дієслів, що зумовлює актуальність нашого дослідження, **об'єктом** котрого виступають деад'єктивні каузативні дієслова, тобто КД, мотивовані прикметниками, а **предметом** – структурні типи АКД та засоби їх творення.

У процесі дослідження словотвірної структури АКД певні труднощі викликає питання: віднести утворення типу *befestigen* 'зміцнювати', *entleeren* 'спустошувати' до тих, що утворені від мотивуючих ад'єктивів (далі – МА) *fest* 'твердий', *leer* 'пустий', або до тих, що походять від дієслів *festigen* 'зміцнювати', *leeren* 'спустошувати'. В лінгвістичній літературі є різні спроби щодо розв'язання цього питання. Так, подібні дієслівні утворення відносять до дієслів з подвійним напрямом похідності – ад'єктивним і вербальним (10). Вербальний напрям виявляється в їхньому словотворчому співвіднесенні з безафіксними деад'єктивними дієсловами, пор.: *fest* – *festigen*, *befestigen*; *leer* – *leeren*, *entleeren*; ад'єктивний напрям таких дієслів виявляється в перетворенні ознаки МА в процес, пор.: *fest* 'твердий' – *festigen* ≈ *stärken* 'зміцнювати'; *befestigen* ≈ *festigen*, *stärken* 'зміцнювати'; *leer* 'пустий' – *leeren* ≈ *leer machen* 'робити пустим, спустошувати', *entleeren* ≈ *durch Ausschütten leer machen* 'спустошувати'.

Але не всі дослідники погоджуються з таким визначенням. Існує інший погляд (7; 11; 12; 13; 14), згідно з яким аналогічні одиниці розглядаються як утворення з подвійною мотивацією (здатність похідних основ вступати в рівноправні структурні й семантичні зв'язки з двома й більшою кількістю твірних основ), пор.: префіксальне дієслово *zuspitzen* ≈ *spitzen* 'загострювати' може розглядатися як таке, що утворилося від дієслова *spitzen* ≈ *spitz machen* 'робити гострим, загострювати' – *zuspitzen* або від прикметника *spitz* 'гострий' – *zuspitzen*.

Згадані вище погляди науковців не дають відповіді на питання: яке слово слід вважати мотивуючим, а яке дериватом? На нашу думку, тлумачення дієслів з подвійним напрямом похідності треба здійснювати на основі семантичного критерію: якщо префіксований КД, котрий є однокореневим до МА, має безафіксний корелят, але в словниковому тлумаченні містить МА, то він (КД) розглядається як утворений від ад'єктива (АКД). Якщо тлумачення КД здійснюється за допомогою безпрефіксного корелята, то він відноситься до

КД, утвореного від дієслова. Наприклад, префіксоване КД *entleeren* \approx *durch Ausschütten leer machen* ‘спустошувати’ розглядається як АКД, а префіксне КД *befestigen* \approx *festigen, stärken* ‘зміцнювати’ – як КД, утворене від дієслова.

Матеріал дослідження становлять 593 одиниці, отримані методом суцільної вибірки з тлумачного словника німецької мови (15).

Розглянемо структурні типи АКД. Структурний тип визначається як одиниця класифікації похідних слів, що характеризується такими ознаками: а) похідністю від однієї частини мови; б) спільністю способу словотвору (Земская 1973: 37; Улуханов 1971: 39; Возний 1981: 15). У німецькій мові вирізняються наступні три структурні типи АКД та вісім засобів їх творення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структурні типи та засоби творення АКД

Засоби творення АКД	Структурні типи АКД								УСЬОГО
	Безафіксний тип АКД		Афіксний тип АКД					Тип складних АКД	
	МА	МА+ чергування голосних кореня	МА+ префікс	МА+ префікс + чергування голосних кореня	МА+ суфікс	МА+ префікс + суфікс	МА+ префікс + суфікс + чергування голосних	МА+ дієслово	
Кількість	57 (9,6%)	29 (4,9%)	319 (53,8%)	35 (5,9%)	75 (12,6%)	17 (2,9%)	1 (0,2%)	60 (10,1%)	593 (100%)
	86 (14,5%)		447 (75,4%)					60 (10,1%)	

Афіксний тип АКД. Виділення засобів творення афіксованих АКД здійснювалося з урахуванням: 1) наявності певного дериваційного форманта: а) суфікса; б) префікса або напівпрефікса (16, 315); в) комбінації префікса й суфікса, доданих до МА на одному дериваційному кроці; 2) чергування кореневого голосного.

Високопродуктивним **способом утворення АКД виступає префіксальний**, який становить 62,6 % (371 одиниця) (див. табл.1). Префіксальні АКД утворюються за допомогою таких префіксів.

Найбільш продуктивним при творенні АКД виступає префікс *ver-*, утворення з ним становлять 38,4 % (136 одиниць) від загальної кількості префіксних АКД: *teuer* ‘дорогий’ – *verteuern* \approx *teurer machen* ‘робити більш дорогим, здорожувати’; *bitter* ‘жорстокий’ – *verbittern* \approx *bitter machen* ‘робити жорстоким’ (див. табл. 1).

Якщо кореневим голосним односкладного прикметника позитивного ступеня є *a*, *u*, то при утворенні АКД має місце умлаут: *hart* ‘твердий’ – *verhärten* \approx *hart machen* ‘робити твердим’; *jung* ‘молодий’ – *verjüngen* \approx *jmdn. ein jüngeres Aussehen geben* ‘надавати кому-небудь молодого вигляду, омолоджувати’. Творення АКД від МА в порівняльному ступені становить 55,0 % (83 одиниці), МА в позитивному ступені – 45,0 % (68 одиниць).

Префікс *ab-* посідає друге місце. За допомогою цього афікса утворюються 10,4 % (37 одиниць) АКД: *stumpf* ‘тупий’ – *abstumpfen* \approx *stumpf machen* ‘робити тупим, затуплювати’; *rund* ‘круглий’ – *abrunden* \approx *rund machen* ‘робити круглим, округляти’.

Кількість АКД з префіксом *ab-*, які знаходяться в структурній конкуренції з безафіксними одиницями, становить 40,3% (14 одиниць): *kurz* ‘короткий’ – *kürzen, abkürzen* \approx *kürzer machen* ‘робити коротшим, укорочувати’; *fertig* ‘готовий’ – *fertigen, abfertigen* \approx *fertig machen* ‘робити готовим’.

Наступним за продуктивністю виступає префікс *be-*, який становить 9,3% (33 одиниці): *fähig* ‘здатний’ – *befähigen* \approx *fähig machen* ‘робити здатним’. Переважна більшість префіксних АКД утворюються від прикметників позитивного ступеня (29 одиниць). Пор.: *frei* ‘вільний’ – *befreien* \approx *frei machen* ‘робити вільним, звільняти’. В поодиноких прикладах спостерігається творення АКД від МА в порівняльному ступені, як-от: *stärker* ‘сильніший’ – *bestärken* \approx *verstärken, stärker machen* ‘підсилювати’. Інколи спостерігається чергування дифтонга, пор.: *taub* ‘глухий’ – *betäuben* \approx *schmerzunempfindlich machen* ‘робити нечутливим до болю, знеболювати’.

Чисельність АКД, утворених за допомогою префікса *er-*, майже не відрізняється від тих, що утворені за допомогою префікса *be-* (пор. 9,5% та 9,3%): *schwer* ‘складний’ – *erschweren* \approx *schwierig machen* ‘робити

складним, ускладнювати»; *weich* ‘м'який’ – *erweichen* ≈ *weich machen* ‘робити м'яким, розм'якшувати’.

Творення АКД за допомогою префікса *er-* відбувається переважно від прикметників позитивного ступеня (28 одиниць): *kalt* ‘холодний’ – *erkalten* ≈ *kalt machen* ‘робити холодним, охолоджувати’; тільки 4 одиниці утворено як АКД від МА в порівняльному ступені, пор.: *höher* ‘вище’ – *erhöhen* ≈ *höher machen* ‘робити вищим, підвищувати’. Якщо кореневим голосним МА виступає *a*, то при творенні відповідних АКД у 9,4% випадків (3 одиниці) має місце умлаут, пор.: *hart* ‘твердий’ – *erhärten* ≈ *hart machen* ‘робити твердим’.

Менш продуктивним виявився префікс *ent-*, АКД із ним становлять 9,0% (31 одиницю): *breit* ‘широкий’ – *entbreiten* ≈ *ausbreiten* ‘робити широким, розширювати’.

Мотивуючою основою при творенні АКД за допомогою префікса *ent-* виступають прикметники позитивного ступеня: *fremd* ‘чужий’ – *entfremden* ≈ *fremd machen* ‘робити чужинним’. В односкладових МА спостерігається чергування голосних *a*, *o* у корені деривата в 12,9% випадків (4 одиниці), пор.: *bloß* ‘голий’ – *entblößen* ≈ *von Kleidung freimachen* ‘звільняти від одягу, роздягати’. Твірною основою у 61,3% (19 одиниць) виступають МА іменникового походження: *mündig* ‘повнолітній’ – *entmündigen* ‘позбавляти самостійності’.

В групі АКД, які утворені за допомогою префіксів, виявлено також поодинокі приклади з префіксами та напівпрефіксами: *mürbe* ‘знесилений’ – *zermürben* ≈ *mürbe machen* ‘знесилювати’; *taub* ‘глухий’ – *übertauben* ≈ *durch seine starke Wirkung etw. anderes weniger wirksam machen* ‘заглушати’; *trocken* ‘сухий’ – *trocknen* ≈ *trocken machen* ‘сушити’; *kühl* ‘прохолодний’ – *unterkühlen* ≈ *die Körpertemperatur unter den normalen Wert senken* ‘понизити температуру тіла до нормального стану’.

Результати дослідження свідчать, що найбільш частовживаними при творенні АКД є префікси *ver-*, *ab-*, *be-*, *er-*, *ent-*. Порівнюючи продуктивність префіксів при творенні КД та некаузативних дієслів, що мотивовані прикметником, можна зазначити, що вони відрізняються більше за продуктивністю окремих формантів, ніж за набором: так, при творенні АКД високою продуктивністю характеризуються префікси *ver-*, *ab-*, *be-*, *er-*, *ent-*, які подані в порядку зниження їх продуктивності (див. табл. 1); при творенні некаузативних dead’ективних дієслів – *ver-*, *er-*, *ab-*, *be-*, *an-* (7, 292).

Чергування кореневого голосного МА при творенні префіксних АКД спостерігається у 5,9% випадків (35 одиниць).

Суфіксальний спосіб словотворення АКД. Суфіксація знаходиться на другому місці за продуктивністю творення АКД, що становить 12,6 % (75 одиниць) від загальної кількості одиниць (див. табл.1). У німецькій мові творення АКД відбувається за допомогою наступних суфіксів.

Суфікс *-isier* характеризується високою продуктивністю в творенні АКД, які становлять 76,0% (57 одиниць) від загальної кількості суфіксальних АКД. Базою АКД, утворених за допомогою суфікса *-isier*, виступають МА позитивного ступеня, пор.: *neutral* ‘нейтральний’ – *neutralisieren* ≈ *neutral machen* ‘нейтралізувати’; *mobil* ‘мобільний’ – *mobilisieren* ≈ *mobil machen* ‘мобілізувати’.

Творення суфіксальних АКД відбувається за рахунок усічення основи МА іншомовного походження на *-isch*, *-ell*, *-al* (14, 107; 17, 108): *ideologisch* ‘ідеологічний’ – *ideologisieren* ≈ *jmdn. ideologisch ausrichten* ‘ідеологізувати’.

Значна кількість АКД із суфіксом *-isier* є термінами: *kriminal* ‘злочинний’ – *kriminalisieren* ≈ *bei jmdm. kriminelle Neigung wecken* ‘пробудити у кого-небудь злочинні нахили’.

АКД, утворені за допомогою суфікса *-ier*, посідають друге місце за продуктивністю, що дорівнює 26,7% (20 одиницям) від загальної кількості суфіксальних АКД: *aktiv* ‘активний’ – *aktivieren* ≈ *aktiv machen* ‘активізувати’; *matt* ‘матовий’ – *mattieren* ≈ *matt machen* ‘робити матовим’.

Твірною основою АКД із суфіксом *-ier* виступають МА позитивного ступеня, пор.: *intensiv* ‘інтенсивний’ – *intensivieren* ≈ *intensiv machen* ‘інтенсифікувати’; *halb* ‘половинчатий’ – *halbieren* ≈ *in zwei Hälften teilen* ‘ділити наполовину’.

Значна кількість АКД з суфіксом *-ier* утворена від дериватів запозичених прикметників, пор.: *legitim* ≈ *gesetzmäßig* ‘законний’ – *legitimieren* ≈ *für gesetzmäßig erklären* ‘надати законної чинності’. Усічення МА іноземного походження спостерігається в одному випадку, пор.: *optimal* ‘оптимальний’ – *optimieren* ≈ *optimal gestalten* ‘робити оптимальним’.

Одиничні приклади творення АКД за допомогою суфікса *-ig* (4 одиниці) свідчать про його непродуктивність. АКД із суфіксом *-ig* утворюються від МА позитивного ступеня, пор.: *rein* ‘чистий’ – *reinigen* ≈ *sauber machen* ‘робити чистим’; *genehm* ‘прийнятний’ – *genehmigen* ‘дозволяти’. В одному випадку має місце чергування кореневого голосного *a* при творенні АКД, пор.: *satt* ‘ситий’ – *sättigen* ≈ *satt machen* ‘нагодувати досита’.

Порівнюючи творення КД і некаузативних дієслів від прикметників суфіксальним способом, можна констатувати, що в обох випадках найбільш продуктивним виступає суфікс *-isier* (17, 112).

Творення АКД таким способом відбувається від МА позитивного ступеня. Переважна частина

суфіксальних АКД, на відміну від префіксальних, утворена від МА іншомовного походження, в яких має місце усічення основ.

Префіксально-суфіксальні АКД. За допомогою комбінації префікса та суфікса до МА на одному дериваційному кроці утворюється незначна за кількістю група АКД (див. табл.1): *neu* ‘новий’ – *erneuern* ≈ *renovieren*, *neu machen* ‘оновлювати’.

Префіксально-суфіксальні АКД утворені тільки від МА позитивного ступеня: *kolonial* ‘колоніальний’ – *entkolonisieren* ≈ *dekolonisieren* ‘деколонізувати’.

Кількість АКД префіксально-суфіксального типу доповнює поодинокий приклад, при творенні якого спостерігається чергування кореневого голосного МА: *sanft* ‘спокійний’ – *besänftigen* ≈ *beruhigen* ‘заспокоювати’.

Безафіксний тип АКД посідає друге місце за продуктивністю серед структурних типів АКД (див. табл.1). Безафіксний тип становлять 86 АКД (14,5% від загальної кількості вибірки), утворених безафіксним способом, у якому спостерігається або не спостерігається чергування корневих голосних (див. табл.1): *locker* ‘пухкий’ – *lockern* ‘розпушувати’; *kühl* ‘прохолодний’ – *kühlen* ≈ *kühl machen* ‘охолоджувати’.

Продуктивним виступає безафіксний засіб творення АКД без чергування корневих голосних, який становить 9,6 % (57 одиниць), пор.: *steif* ‘твердий’ – *steifen* ≈ *steif machen* ‘надавати твердості’. Твірною основою виступають: а) МА порівняльного ступеня (11 одиниць): *milder* ‘м'якше’ – *mildern* ‘пом'якшувати’; *linder* ‘м'якше’ – *lindern* ‘зм'якшувати’; б) МА позитивного ступеня (6 одиниць): *trocken* ‘сухий’ – *trocknen* ‘сушити’. В одному випадку спостерігається усічення основи МА порівняльного ступеня: *länger* ‘довший’ – *längen* ≈ *länger machen* ‘робити довшим, подовжувати’.

Безафіксний засіб творення АКД може супроводжуватися чергуванням корневих голосних. У нашій вибірці зафіксовано 29 таких одиниць: *braun* ‘коричневий’ – *bräunen* ≈ *braun machen* ‘присмажувати’; *warm* ‘теплий’ – *wärmen* ‘підігріти’.

Третій тип, за нашою вибіркою, становлять **складні АКД**. Тлумачення поняття “складне дієслово” викликає певні труднощі, що пов'язано, по-перше, з їх схожістю зі словосполученням; по-друге, з близькістю до префіксних дієслів. На нашу думку, до дієслів-комполітів відносяться ті, що мають два компоненти, кожний із яких належить до повнозначної частини мови (13; 16), а саме такі, що утворені за допомогою складання МА та дієслова.

Кількість складних АКД дорівнює 10,1 % (60 одиниць) від загальної кількості АКД (див. табл.1), пор.: *trocken* ‘сухий’ + *reiben* ‘терти’ – *trockenreiben* ‘втирати насухо’, *rein* ‘чистий’ + *machen* ‘робити’ – *reinmachen* ‘прибирати, робити чистим’.

Першим компонентом складного АКД виступають односкладові та двоскладові МА, пор. *tot* ‘мертвий’ + *quälen* ‘мучити’ – *totquälen* ‘замучити до смерті’; *bekannt* ‘відомий’ + *geben* ‘давати’ – *bekanntgeben* ‘опубліковувати, робити відомим’.

У ролі першого компонента складних АКД виступають 18 прикметників, які надають дієслову ознаку закінченості дії: *bekannt*, *bereit*, *bloß*, *fertig*, *fest*, *fett*, *frei*, *kalt*, *klar*, *rein*, *richtig*, *rot*, *schlank*, *schwer*, *tot*, *trocken*, *vol*, *weichtl*.

Дослідження структурних типів німецьких АКД дозволило зробити такі висновки.

1. В німецькій мові виокремлено три структурні типи АКД: афіксні, безафіксні, складні.

2. Афіксні АКД утворюються за допомогою трьох засобів. Основним способом творення афіксних АКД виступає префіксальний спосіб, друге місце за продуктивністю посідає суфіксальний спосіб і третє – суфіксально-префіксальний спосіб словотворення. Найбільшу кількість АКД утворено за допомогою префіксів *ver-*, *ab-*, *be-*, *er-*, *ent-*; поодинокі АКД утворено з префіксами *aus-*, *an-*, *über-*, *durch-*, *un-*, *nach-*, *herum-* *vor-*, *zer-*. Продуктивними суфіксами при творенні АКД виступають *-isier* та *-ier*.

3. Основами МА при творенні АКД виступають: основи МА позитивного ступеня та МА порівняльного ступеня. Основа МА позитивного ступеня є найпродуктивнішою при творенні як безафіксних, так і афіксованих АКД. Значна частина АКД, утворених від основи МА порівняльного ступеня, припадає на деривати з префіксами *ver-*, *er-*. Усічення основи МА іншомовного походження характерно при творенні суфіксальних АКД.

4. Основним обмеженнями у творенні АКД від прикметників є такі чинники, як структура МА; тип основи МА, а саме порівняльний ступінь; похідні прикметники, що утворилися безафіксним способом або за допомогою суфіксів *-lich*, *-ig* від основи іменника.

1. Недеялков В.П., Сильницький Г.Г. Типология каузативных конструкций //Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л., 1969.
2. Недеялков В.П. Каузативные конструкции в немецком языке. Аналитический каузатив. – Л., 1971.
3. Сильницький Г.Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Л., 1974.
4. Comrie B. The Syntax of Causative Constructions: Cross-Language Similarities and Divergences //Syntax and

- Semantics. – New York, 1976. – Vol.6.
5. Shibatani M. The Grammar of Causative Constructions: A Conspectus //Syntax and Semantics. – New York, 1976. – Vol. 6.
 6. Сахарчук Л.И. Методологические проблемы словообразовательного анализа: семантика производного глагола в немецком языке. – К., 1987.
 7. Kühnhold I. Präfixverben // Deutsche Wortbildung. Erster Hauptteil: Das Verb. – Sprache der Gegenwart. – Düsseldorf, 1973. – Ed. XXIX.
 8. Виноградова Р.И. Структурно-семантическая характеристика некоторых производных деадъективных глаголов в современном немецком языке //Вопросы семантики и стиля. – Уфа, 1979.
 9. Пузік А.А. Відприкметникові дієслова у німецькій, англійській та українській мовах: Дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2000.
 10. Ефимов Р.В. Типы семантических отношений производящих и производных основ (на материале отадъективных префиксальных глаголов немецкого языка) //Научные труды. – 1977. – № 8.
 11. Улуханов И.С. Словообразовательная мотивация и ее виды // Изв. АН СССР. Серия лит. и яз. – 1971. – Т.30. – Вып. 1.
 12. Sommerfeldt K.-E. Zu Semantik und Valenz deutscher Verben. – Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Bd.3. – 1983.
 13. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1971.
 14. Wellman H. Verbbildung durch Suffixe //Deutsche Wortbildung. Erster Hauptteil: Das Verb. – Sprache der Gegenwart. – Düsseldorf, 1973. – Ed. XXIX.
 15. Duden „Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bände“. – електронна версія. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich, 2002.
 16. Степанова М.В. Словообразование современного немецкого языка. – М., 1953.
 17. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre // Grundlagen der Germanistik. – 17. – Berlin, 1993.